

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ВИЗНАЧЕННЯ ПРОЦЕСІВ ІНВЕСТУВАННЯ В СУЧАСНІЙ ЕКОНОМІЦІ

Наукові праці МАУП, 2009, вип. 4(23), с. 34–39

Аналізуються найактуальніші напрямки сучасної інвестиційної теорії.

Інвестиційна теорія започаткована ще у XV–XVI ст. з появою світового ринку, коли держава почала втручатись у регулювання руху капіталу, проте деякі дослідники пов'язують становлення інвестування як окремої науки з працями М. Марковіца, який започаткував сучасну теорію інвестиційного портфеля (перша половина 50-х років XX ст.).

В українській економічній літературі зазначається, що до початку 90-х років XX ст. категорія “інвестиція” не застосовувалася ні в теорії, ні на практиці, натомість існував термін “капітальні вкладення” [9, 7]. У цій праці констатується, що сучасні дослідження вітчизняних учених спрямовуються на визначення характеристики найсуттєвіших засад процесів інвестування, розкриття шляхів і форм інвестиційної взаємодії на міжнародному та глобальному рівнях, аналізуються теоретичні засади прискорення інвестиційних процесів в Україні [9, 9]. Незважаючи на те, що про інвестиційну діяльність до 90-х років в Україні взагалі не йшлося, вже через 13 років стверджується, що інвестиційний процес потребує прискорення.

Зараз існує дещо спрощений підхід до характеристики суті інвестиційного процесу в перехідній економіці України, що підтверджується практичними “успіхами” розбудованої інвестиційної системи. За висновками вітчизняних учених, саме інвестиційна сфера впродовж кризових років зазнала найбільшого занепаду: скорочення інвестицій у 5 разів [5, 642], призупинення простого відтворення, збільшення обсягів фізичного і морального зношення основних засобів, спрямування амортизації на споживання, тінізація

економіки, зростання масової бідності, недостатня увага теоретиків і практиків управління до залучення внутрішніх інвестицій та перебільшена увага до залучення іноземних, низька ефективність їх використання та ін.

Звідси випливає, що інвестиційний процес в Україні перебуває сьогодні на перших етапах формування, що потребує у зв'язку з цим глибокого осмислення широким колом учених позитивного і негативного світового досвіду, врахування національних особливостей, історичної еволюції соціально-економічних чинників та розроблення на цій основі вітчизняної інвестиційної моделі господарювання в умовах глобалізації та реалізації її на практиці.

Характеристика змісту інвестиційного процесу передбачає чітке наукове визначення таких категорій і термінів, як інвестиція, інвестиційне середовище, інвестиційний цикл, інвестиційні ресурси та потенціал, об'єкти і суб'єкти інвестиційного процесу, інвестиційна діяльність, механізм взаємодії структурних складових інвестиційного процесу.

Системоутворюючим елементом способу господарювання, навколо якого формується характер інвестиційного процесу та виявляється його схильність до саморозвитку або до саморозпаду, є “інвестиція”. Тлумаченню змісту терміна “інвестиція” значну увагу приділяють сучасні українські та зарубіжні економісти. Він є найпродуктивнішим в інвестиційних дослідженнях. Дуже важливо правильно визначити суть інвестицій, їх вплив на ефективність інвестиційного процесу та розкрити форми їх існування. Аналіз суті інвестицій здійснюють вітчизняні та зарубіжні вчені,

але серед них немає єдності у визначенні цього вузлового терміна.

Термін “інвестиція” характеризується з двох боків: розкриття його економічної сутності та класифікація інвестицій за певними ознаками. “Інвестиція” (від лат. *investir* — надавати) має багату історію розвитку. В епоху феодалізму цьому поняттю відповідав термін “інвеститура”, що характеризував призначення феодалом свого васала для управління його володінням [6, 5]. У наш час під ним розуміється вкладення капіталу [16, 7]. Сучасна зарубіжна література тлумачить термін “інвестиція” як будь-який інструмент, в який можна розмістити кошти для їх збереження чи збільшення. Кошти, які вкладені в банк з метою отримання доходу, називають інвестицією [4, 10]. Проте таке тлумачення інвестицій зумовило самозростання грошей поза процесом виробництва, товарної, виробничої та споживчої форм капіталу. Це призвело до відокремлення реальних потоків капіталу від фінансових, переповнення фінансового капіталу при одночасному дефіциті реального капіталу.

Найбільш поширеним стало тлумачення цього терміна як “довгострокове вкладання капіталу”. Ми поділяємо думку авторів [13, 9] про те, що ототожнювати поняття “інвестиції” із капітальними вкладеннями означає надзвичайно звужувати його, оскільки інвестиції можуть упроваджуватися в різних формах: реальній, фінансовій, інтелектуальній, інноваційній, інформаційній тощо. Французький економіст П. Массе тлумачить інвестиції як акт обміну задоволення сьогоденних потреб на очікуване задоволення їх у майбутньому [11]. За Дж. Кейнсом, інвестиції мають подвійну властивість: з одного боку, це величина акумульованого доходу з метою накопичення, а з іншого — це вкладення, які визначають приріст вартості капітального майна, а також та частина доходу, яка не була використана для споживання [3].

Всі дослідники трактують інвестиції як економічну категорію, пов’язану зі сферою економічних відносин, економічної діяльності та технологічними, природоохоронними та іншими аспектами їх реалізації [9, 7–11]. У ст. 1 Закону України “Про інвестиційну діяльність” від 18 вересня 1991 р. трактування цієї категорії також виходить за межі моделі “витрати — доходи”, оскільки включає соціальну сферу суспільства. “Інвестиціями є всі види майнових та інтелектуальних цінностей, що вкладаються в об’єкти підприємницької та інших видів діяльності, в ре-

зультаті якої утворюється прибуток або досягається соціальний ефект” [1]. В іншому Законі України “Про оподаткування прибутку підприємств” інвестицією вважається господарська операція, яка передбачає придбання основних фондів, нематеріальних активів, корпоративних прав та цінних паперів в обмін на кошти або майно [2]. Ми поділяємо думку тих авторів, які вважають, що в цьому разі спостерігається спрощене трактування інвестиції як звичайної господарської операції, оскільки вона є не господарською операцією, в якій відсутня мотивація інвестора, а вкладанням коштів у майно та об’єкти підприємницької діяльності з метою отримання доходу у майбутньому [9, 11].

Воднораз ми не згодні з авторами, які вважають, що, на відміну від капітальних вкладень, інвестиції здійснюються тільки у високоєфективні проекти, результатом яких є одержання прибутку, доходу, дивідендів [13, 9]. На наш погляд, необґрунтованою є думка про те, що вкладання державою коштів у реалізацію соціальних програм не є інвестуванням, яке окремі автори пропонують називати фінансуванням [14, 11]. Якщо основним критерієм віднесення до інвестицій є отримання доходу у вартісному вимірі, то вкладання коштів у соціальні програми може забезпечити у кінцевому вимірі дохід, який через опосередкований вплив буде значно більшим, ніж дохід від впровадження конкретного інвестиційного проекту. Крім того, соціальний ефект не може вимірюватися тільки вартістю, а й іншими показниками (наприклад, зайнятістю населення та ін.).

Таким чином, *інвестиція як економічна категорія* — це відносини між суб’єктами інвестиційної діяльності з приводу довгострокових вкладень капіталу у виробництво з метою отримання прибутку і задоволення індивідуальних, колективних та суспільних потреб.

В економічній літературі виокремлюються два ключових фактори, що характеризують загальну сутність інвестування: час (отримання прибутку може мати послідовний, паралельний чи інтегральний характер) і ризик (вкладання відомої суми коштів зараз і невідома величина прибутку у майбутньому) [12, 10].

Значна увага у вітчизняній та зарубіжній літературі приділяється класифікації інвестицій. Ми зосередимо свою увагу на класифікації реальних і фінансових та інноваційно-інтелектуальних інвестицій, які найбільше впливають на ефективність інвестиційного процесу. Нагадаємо, що ре-

альні інвестиції — це вкладання в реальні активи (матеріальні та нематеріальні), а фінансові — у цінні папери, облігації. Для забезпечення ефективності функціонування індустріальної економіки важливо встановити оптимальне співвідношення між реальними та фінансовими інвестиціями. Реальні інвестиції мають спрямовуватись у відтворення високотехнологічних засобів виробництва. Фінансові інвестиції також мають бути спрямовані у високотехнологічні засоби виробництва, а не обмежуватися купівлею-продажем цінних паперів з метою отримання прибутку, що гальмує розвиток засобів виробництва. Дохід від торгівлі цінними паперами може зростати, а реальних змін у виробництві може не бути, тому відрив фінансових активів від реальних негативно впливає на ефективність такої системи господарювання.

Можливості отримувати дохід від незаконної торгівлі зброєю, наркотиками, від тіншової економіки [5, 73], торгівлі цінними паперами і валютою, які перетворюються у спекулятивні гонки на фондових біржах світу, роблять непотрібним підприємництво [7, 60], розвиток виробництва засобів виробництва, системи управління, а також спричиняють світові фінансові кризи, які дестабілізують глобальну економіку. Наприклад, у наш час обсяг річної торгівлі валютою у світі становить 400 трлн дол. Це у 80 разів перевищує обсяг світової торгівлі товарами, що свідчить про отримання прибутку з “повітря” [14, 177]. Паралельний, а не послідовний рух реального та фінансового капіталу дестабілізує матеріальне виробництво, гальмує його розвиток, призводить до занепаду продуктивних сил.

Наведений аналіз співвідношення реальних і фінансових інвестицій свідчить про те, що не можна вважати інвестицією гроші, які покладені в банк для отримання певного доходу. Кошти тільки тоді перетворюються на інвестиції, коли акумульований капітал спрямовується в реальні активи. У протилежному разі вартісна сума інвестицій не буде характеризувати реальний розвиток засобів виробництва та його складових.

Таким чином, формування макроекономічної системи управління інвестиційним процесом має базуватися на тому, що фінансовий капітал як інструмент концентрації грошових ресурсів на різних рівнях господарювання має спрямовуватися на реальне виробництво, а не функціонувати самостійно, незалежно від реального, паралельно з ним, що спостерігається у сучасній ринковій системі господарювання.

Інвестиційна діяльність відбувається в певному середовищі, яке позитивно або негативно впливає на ефективність інвестиційного процесу. Державі необхідно постійно контролювати його, проводити активну політику трансформації процесу вкладання капіталу в періоди економічних криз. Зарубіжні автори розглядають поняття “інвестиційне середовище” відповідно до системи понять і категорій ринкової економіки. Так, Л. Гітман і М. Джонк трактують інвестиційне середовище як правила торгівлі цінними паперами та рівень підготовки інвесторів, які мають орієнтуватись у джерелах інформації, що характеризують інструменти інвестування, та вміння розробляти стратегію інвестування, оцінювати норми прибутку і ступінь ризику [4, 34]. Зміст цього терміна аналогічно розглядається й іншими зарубіжними авторами [17, 2–16].

У перехідній економіці нова господарська система, зокрема, інвестиційний процес, тільки формується, тому інвестиційне середовище потребує детального аналізу. Воно не може бути обмежене окремими складовими, наприклад, тільки правилами торгівлі цінними паперами, оскільки інвестиційне середовище тільки почало формуватися, а це потребує встановлення взаємозв'язків та властивостей як цілісного явища.

Інвестиційне середовище ми розуміємо передусім як сферу взаємодії суб'єктів інвестиційного процесу, умови якої формуються інтегративними соціальними, правовими, організаційними, економічними, фінансовими, екологічними, інституціональними, техніко-технологічними, інформаційно-інтелектуальними, духовно-моральними, національно-етнічними чинниками, функцією яких є постачання та утворення необхідних інвестиційних ресурсів, перетворення їх на інвестиційний потенціал, який має бути достатнім для задоволення суспільних, колективних та індивідуальних потреб. Усі процеси, які є основою функціонування того чи іншого суспільства, зумовлені дією різних сил: внутрішніх і зовнішніх, глобальних і локальних, духовних і матеріальних, національних і загальнолюдських, індивідуальних, колективних і суспільних, політичних і економічних, правових, легітимних і нелегітимних, екологічних, культурних тощо. Існують загальний та індивідуальні вектори руху суспільства, зумовлені дією різних сил, які взаємодіють у тому чи іншому середовищі. Діяльність внутрішніх суспільних сил спрямовується у напрямі реалізації загальнодержавного інтересу. Ці сили представляє держава із законодавчою, виконав-

чою та судовою гілками влади та інститути розвиненого громадянського суспільства. Існують також індивідуальні сили, що спрямовують свої вектори на реалізацію індивідуального або колективного інтересу, і ці сили представляють юридичні або фізичні особи. Особливість реалізації інтересів різних суб'єктів господарювання полягає в тому, що індивідуальні інтереси можуть не збігатися з інтересами інших суб'єктів або із загальнодержавним інтересом.

За відсутності механізмів, які узгоджують індивідуальні, колективні та загальнодержавні інтереси, останні мають протилежно спрямовані вектори руху. В результаті інтереси індивідуальних і колективних суб'єктів можуть задовольнятися за рахунок інших суб'єктів (поява і функціонування тіньової економіки, корупція, порушення принципів розподілу додаткового продукту та ін.), що призводить до втрати суспільством інвестиційних ресурсів, кінцевий результат яких менший від суми вхідних складових.

Структуризація інвестиційних ресурсів та оптимізація відносин суб'єктів господарської діяльності забезпечується механізмом державного управління, результатом функціонування якого є синергетичний ефект, який не є простою сумою вхідних інвестиційних ресурсів.

Отже, проведений аналіз дає нам підстави для висновку про те, що сила, яка народжується у процесі структуризації інвестиційних ресурсів суб'єктами господарювання і впливає на інвестиційний потенціал економіки, який може бути більшим або меншим від суми вхідних інвестиційних ресурсів, є опором інвестиційного середовища.

В Україні це особливо яскраво виявилось в епоху первісного нагромадження капіталу, проведення приватизації, зародження і функціонування підприємств, організацій на засадах приватної власності. Основний зміст трансформації економіки у цей період — збагачення окремих суб'єктів будь-якими шляхами, що в умовах пасивного контролю держави та відсутності громадянського суспільства призвело до занепаду стабілізаторів соціальної структури суспільства: зникнення середнього класу; дуже помітна соціальна диференціація суспільства — на одному полюсі почала нагромаджуватися бідність, а на іншому — багатство. Історія засвідчила: суспільство, в якому відсутній середній клас, не має перспектив для розвитку.

Відомо, що коли держава перебуває на вершині свого соціально-економічного розвитку,

життєзабезпечувальний (позитивний) опір її інвестиційного середовища найвищий, і навпаки, коли держава припиняє своє існування, її опір найнижчий або взагалі відсутній і не забезпечує критичних параметрів функціонування цілісності такої держави.

Оцінка стану інвестиційного середовища визначається різними інтегративними показниками. На сучасному етапі економічною теорією та практикою застосовується показник, який характеризує умови інвестування, — “інвестиційний клімат” держави або окремого регіону. Якщо інвестиційний клімат певної країни сприятливий, то капітал на основі вільного переливу спрямовується в ті місця, де він може приносити гарантовані прибутки. У протилежному разі за несприятливого інвестиційного клімату спостерігається швидкий відплив капіталу з країни, спричиняючи тим самим кризу, або не надходить до такої країни зовсім (прикладом є інвестиційний клімат України).

Аналізу інвестиційного клімату приділяється значна увага у світі та в Україні. У світі постійно проводиться оцінка якості інвестиційного процесу: розраховуються кредитні рейтинги, економічні індекси та субіндекси — конкурентоспроможності, економічної свободи, сприйняття корупції, залучення прямих іноземних інвестицій, глобалізації та ін.

У постіндустріальних країнах нова закономірність між інвестиціями та економічним зростанням свідчить про те, що останнє забезпечується значно меншою питомою вагою інвестицій. Це дає шанс економіці України здійснити цивілізаційне зростання на основі випереджальної моделі, але для цього необхідно прискорити проходження етапу індустріального розвитку та перейти до побудови постіндустріальної економіки.

Таким чином, відзначимо, що *інвестиційний потенціал* являє собою синергетичний результат взаємодії правових, організаційних, природних, грошових, фінансових, виробничих, гуманітарних, духовно-моральних, інтелектуально-інформаційних, інноваційних, інфраструктурних, екологічних та інших ресурсів, у виробництві інвестиційних і споживчих товарів, який спрямований на забезпечення кожним господарським суб'єктом своїх інтересів.

Величина інвестиційного потенціалу вимірюється вартістю і споживчою вартістю. Ми виокремлюємо загальну та кінцеву вартість інвестиційного потенціалу, що зумовлюється потребою в забезпеченні достатніми інвестиційними

ресурсами безперервного процесу розширеного відтворення ВВП. Загальна вартість інвестиційного потенціалу вимірюється сумою вартостей взаємоперетворених форм капіталу: грошового, товарного, виробничого, споживчого, що забезпечує всі стадії інвестиційного циклу, кінцева вартість — сумою вкладених та освоєних за певний період інвестицій. Споживча вартість інвестиційного потенціалу — це синергетична здатність інвестиційного середовища забезпечувати потреби простого й розширеного відтворення правовими, організаційними, духовно-моральними, інформаційно-інтелектуальними, інноваційними та іншими ресурсами [10, 130–133].

Отже, інвестиційний потенціал є не простою сумою інвестиційних ресурсів, а являє собою синергетичний ефект, який забезпечується якістю взаємодії суб'єктів інвестиційної діяльності. Сучасна інвестиційна парадигма господарської діяльності, що будується на жорсткій конкурентній боротьбі, знижує інвестиційний потенціал економіки, інвестиційні ресурси суспільства використовуються неефективно.

Характеристика суті інвестиційного потенціалу та механізму перетворення в нього інвестиційних ресурсів як якісно-кількісна властивість інвестиційного середовища свідчить про те, що ефективність інвестиційного процесу залежить від інтегративної властивості його структурних ланок, провідною з яких є духовно-моральна, яка у зв'язку з вичерпністю існуючої ринкової господарської моделі є безальтернативною для пошуку нових ресурсів цивілізаційного зростання.

В умовах ринкової господарської системи важливе значення має ефективність механізмів саморегуляції, особливості функціонування яких держава має знати та застосовувати. Українські вчені виокремлюють елементи інвестиційного процесу в умовах ринку, однією із системоутворюючих категорій якої є інвестиційний ринок як складне і динамічне економічне явище, стан якого характеризується такими його основними елементами, як інвестиційний попит і пропозиція, конкуренція, ціна. Умови здійснення інвестиційної діяльності в ринковій економіці набувають специфічних форм, що відображають особливості взаємодії суб'єктів інвестування в системі ринкових відносин [8, 5]:

- наявність значного інвестиційного капіталу з диверсифікованою за формами власності структурою, що характеризується перевагою приватного інвестиційного капіталу порівняно з державним;

- різноманіття суб'єктів інвестиційної діяльності в аспекті відносин власності й інституціональної організації, поділ функцій держави і приватних інвесторів в інвестиційному процесі;
- наявність розгалуженої мережі фінансових посередників, що сприяють реалізації інвестиційного попиту та пропозиції;
- наявність розвиненого багатосегментного ринку об'єктів інвестиційної діяльності, що виступають у формі інвестиційних товарів;
- розподіл інвестиційного капіталу за об'єктами інвестування відповідно до економічних критеріїв оцінки привабливості інвестицій через механізм інвестиційного ринку.

Важливою складовою інвестиційного процесу є фінансова система, яка забезпечує функціонування інвестиційного ринку. Вона є засобом просування заощаджень у реальні інвестиції та має свої особливості розвитку, головною з яких є те, що в ній циркулюють фінансові активи [6, 5].

Постіндустріальна економіка кардинально змінює об'єкт інвестування, яким стає людина інтелектуальна. Її діяльність реалізується у відтворенні нових продуктивних сил, якими стають інтелект, нова інформація, глобальна інформаційна мережа Інтернет. Це вимагає зміни методів та механізмів державного управління у трансформаційній економіці, які мають кардинально відрізнятись від методів і механізмів командно-адміністративних та ринкових систем господарювання.

Формування нового механізму державного управління має бути спрямованим тільки на вибір об'єктів інвестування трансформаційної економіки. Проблема полягає в тому, що побудова постіндустріальної економіки передбачає високий рівень розвитку його індустріальної фази, ігнорувати який неможливо, але можна залучити відтворювані інвестиційні ресурси (інтелектуально-інноваційні та інформаційні технології) постіндустріальної економіки для прискорення завершення його побудови та переходу до нового етапу господарського розвитку.

Література

1. Закон України "Про інвестиційну діяльність" від 18 вересня 1991 р. // ВВР України. — 1991. — № 47. — Ст. 646.
2. Закон України "Про наукову і науково-технічну діяльність" від 1 грудня 1998 р. №285-XIV. — <http://www.Rada.Kiev.ua>

3. Гаман М. Формування законодавчих та інституційних засад державного регулювання інвестиційної діяльності в Україні // Вісн. НАДУ. — 2003. — № 3. — С. 194–204.
4. Гитман Л. Дж., Джонк М. Д. Основы инвестирования: Пер. с англ. — М.: Дело, 1999. — 1008 с.
5. Економіка України: стратегія і політика довгострокового розвитку / За ред. В. М. Гейця. — К.: Ін-т екон. прогнозування; Фенікс, 2003. — 1008 с.
6. Зимин И. А. Реальные инвестиции: Учеб. пособие. — М.: Экмос, 2000. — 304 с.
7. Зуев А., Мясникова Л. Непредсказуемые последствия (новый мировой порядок в контексте инновационного пост-модернизма) // Свободная мысль. — 2002. — № 1.
8. Корецький М. Х. Основи розвитку інвестиційного ринку в Україні // Економіка та держава. — 2005. — № 9. — С. 3–6.
9. Майорова Т. В. Інвестиційна діяльність: Навч. посіб. — К.: ЦУЛ, 2003. — 376 с.
10. Мартиненко В. До питання про визначення інвестиційного потенціалу економіки України // Зб. наук. пр. УАДУ: В 4 ч. / За заг. ред. В. І. Лугового, В. М. Князева. — К.: Вид-во УАДУ, 2000. — Вип. 2. — Ч. 4. — С. 130–134.
11. Массе П. Критерии и методы оптимального определения капитальных вложений / Пер. с фр. Ф. Р. Окуневой, А. И. Гладышевского; Науч. ред. и вступ. ст. А. В. Жданко. — М.: Статистика, 1971.
12. Міжнародна інвестиційна діяльність: Підручник / Д. Г. Лук'яненко, Б. В. Губський, О. М. Мозговий та ін.; За ред. Д. Г. Лук'яненка. — К.: КНЕУ, 2003. — 387 с.
13. Пересада А. А. Інвестиційний процес в Україні. — К.: Лібра, 1998. — 392 с.
14. Пересада А. А. Управління інвестиційним процесом. — К.: Лібра, 2002. — 472 с.
15. Татаренко Н. О., Поручник А. М. Теорії інвестицій: Навч. посіб. — К.: КНЕУ, 2000. — 160 с.
16. Фабоцци Ф. Управление инвестициями: Пер. с англ. — М.: ИНФРА-М, 2000. — 932 с.
17. Шарп У., Александер Г., Бэйли Дж. Инвестиции: Пер. с англ. — М.: ИНФРА-М, 1999. — 1028 с.

Постіндустріальна економіка істотно змінює об'єкт інвестування, що зумовлює необхідність зміни методів і механізмів державного управління у трансформаційній економіці.

Постиндустриальная экономика существенно изменяет объект инвестирования, что обуславливает необходимость изменения методов и механизмов государственного управления в трансформационной экономике.

The postindustrial economy essentially changes object of investment that causes necessity of change of management methods and mechanisms for transitive economy.

Надійшла 5 жовтня 2009 р.